

Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum

حسن البنا وحركة الإخوان المسلمون
ندوة عالمية

5-6 Mayıs İkibinoniki Ankara

II


İLİM KÜLTÜR EĞİTİM VE DAYANIŞMA DERNEĞİ 2005

Millet Cd. Şehremini Mh. Ereğli Camii Sk.
Selamet Apt. No: 4 / A Fatih-İstanbul
Tel: 0212 520 51 57

gencBİRİKİM
derneği

İlkiz Sk. 22 / B Sıhhiye- Ankara
Tel: 0312 229 67 18

MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN TÜRKİYE İSLAM'I ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ali Bulaç

Türkiye'deki İslami hareketleri tasnif etmek icab ederse, üç ana grupta toplamamız mümkündür. Bunlardan biri "Politik Müslümanlık", ikincisi "Sosyal Müslümanlık", üçüncüsü de "Kültürel veya Entelektüel Müslümanlık"tır. İslam ve İslami hareketler olgusunu Batılı kavramlarla izah ediyoruz, çünkü modern bir toplum söz konusudur ve söz konusu toplumun kurgusunda modernliğin kendisi belirleyici faktör olarak rol oynamaktadır. Ancak Türkiye'de –ve aslında genel olarak diğer İslam ülkelerinde- yaşayan insanlar sonuç itibariyle nominal da olsa ezici çoğunluğu Müslüman olduğu için Müslümanlıklarını modernlikle birleştirerek veyahut uzlaştırarak yaşamaya çalışıyorlar.

Politik Müslümanlık dediğimizde aklımıza ilk gelen 1969 yılında Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) gelmektedir. Bu hareket siyasi bir dava olarak sahneye çıktı. Yani o gün merkez sağda ve merkez' solda kendini temsil etme imkânı bulamayan, dışlanan dindar grupların siyasette kendilerine bir mecra açma düşüncesiyle ortaya çıktı. 1973 seçimlerinde Milli Selamet Partisi (MSP) olarak seçimlere katıldı ve Cumhuriyet tarihinde ilk defa ilginç bir koalisyonla Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin ortağı olarak iktidar oldu. 1977 seçimlerinde yine kısmi bir

başarı kazandı. Fakat bu sefer Adalet Partisi (AP) ile koalisyon ortağı oldu.

Politik İslami hareketin üçüncü önemli partisi Refah Partisi (RP)'ydi. Refah Partisi de 1995 seçimlerinde oyların yüzde 21'ni alarak büyük bir başarı kazandı. 1996'da da iktidar oldu. Altı milyon yüz bin civarında bir oy desteğine sahip olan bu politik hareket (RP) 28 Şubat darbesi ile ciddi bir kırılmaya uğradı. Arkasından Fazilet Partisi (FP) kuruldu. Daha sonra Fazilet Partisi de kendi içinde bölünmeye uğradı. "Gelenekçiler" ve "yenilikçiler" olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu çizgiden ayrılanlar Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) adı altında bir parti kurdular. Hem iç hem de dış faktörlerin de etkisi ile 2002 Kasım seçimlerinde yüzde 34 oy alarak iktidar oldular. Hala iktidarda bulunuyorlar. Üç dönemdir hem yerel yönetimlerde hem merkezi yönetimde iktidarlarını sürdürüyorlar. "Gelenekçiler" bölümünde kalan Saadet Partisi (SP), Ak Parti'nin iktidar dönemi boyunca büyük bir başarı ve varlık gösteremedi. O da kendi içinde Saadet Partisi ve Has Parti olmak üzere ikiye bölündü.

Türkiye'nin siyasi hayatında hayli etkili rol oynayan politik Müslümanlığın şu özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz: Birincisi; İslamiyet'e hizmeti birinci derecede siyaset seviyesinde görmektedir. İkincisi dindar mazbut hayat yaşayan muhafazakâr kitleleri siyasete katmak istemektedir. Üçüncüsü de Türkiye'nin hem siyasi hayatını etkilemekte hem de siyasi hayatından etkilenmektedir.

"Sosyal grup" adı altında topladığımız gruplara baktığımız zaman iki önemli mecra görüyoruz. Biri tarikatlar, diğeri ise cemaatler. Tarikatlarla cemaatleri birbirinden ayırt etmek icap eder. Tarikatların tarihsel bir temeli vardır, tasavvufu ilintilidirler.

Tasavvufu üç aşamada düşünmek icap eder. Efendimiz (sav) zamanında sünnet halinde yaşanan ismi konulmamış

bir tasavvufun söz etmek belki mümkündür. O gün tasavvufun yaşayan kısmını "zühd ve takva" belirlerdi. Sünnetin bir parçası olarak Efendimizin ve sahabelerin hayatında devam ediyordu. Ancak Emevi iktidarlarının baskısı sonucunda bazı Müslümanlar gündelik hayattan elini eteğini çekti. Hem siyasi hayattan hem ekonomik faaliyetlerden, kısaca dünya meşgalesinden çekilip daha sistematik bir zühd ve takva hayatı yaşamaya başladılar. Bunu tasavvufun felsefikleşmesi aşaması takip etti. Bu süreçte diğer irfan ve hikmet ehli sufilerin yanında Muhyiddin İbn Arabi'nin önemli payı söz konusudur. Üçüncü önemli aşaması ise Selçuklu ve Osmanlılar döneminde tarikatlar şeklinde ortaya çıkmasıdır. Nitekim sosyal Müslümanlığın tarikat bölümüne en önemli etkiyi yapan da muhakkak ki Osmanlı dönemindeki pratik uygulama, yani tarikatlardır.

1950'lilerden sonra ortaya çıkan cemaatlerin sözünü ettiğimiz tasavvuf tarikatları ile ilgisi yoktur. Bunlar yeni dini cemaatlerdir, büyük ölçüde göç sonucunda ortaya çıkmışlardır. Cemaatler içinde Nur cemaatlerinin beslenme kaynağının Bediüzzaman Said Nursi olduğunu göz önüne alacak alırsak, Said Nursi paradigmatik olarak tasavvufa veya tarikatlara karşı değildi, ancak "zamanımızın tarikat zamanı olmadığı" kanaatindeydi.

Anadolu'nun her tarafından belli merkezlere doğru, sanayinin, üniversitelerin ve bürokrasinin toplandığı merkezlere doğru göç eden insanlar burada bir toplumsallaşma modeli olarak cemaatlerin etrafında toplanmışlardır. Özellikle Marmara, Ankara, Ege ve Akdeniz'in bazı bölgelerinde bu toplumsallaşmalar ortaya çıkmış, cemaatler gelen göçmenleri adeta toplumsallaştırmışlardır. Bunların faaliyet alanları daha çok manevi ve ahlaki hizmetler yapmak, kimisi Kur'an kurslarını eksen alıp faaliyetlerine devam etmiştir. Kimisi Bediüzzaman hazretlerinin kaleme aldığı Risale-i Nurları

temel alıp hizmetlerine devam etmiştir. Kimisi ise yardım faaliyetlerine önem vermiş ve bugüne kadar gelmişlerdir.

İslami hareketlerin üçüncü önemli mecrası "bağımsız kültürel-entelektüel hareketler"dir. Kendi aralarında organik olmadıkları gibi örgütlü de değildirler. Birden fazla, belki yüzlerce gruba ayrılmışlardır. Daha çok dergiler, yayınevleri etrafında toplanmışlar, vakıflar kurmuşlardır. Son zamanlarda bu mecralara internet siteleri eklenmiş bulunmaktadır. Bu faaliyetlerde rol oynayan önemli faktör, Türkiye'deki İslami hayatı ve İslami hareketleri fikri bakımdan beslemeleridir. Son derece aktif ve etkindirler. Geri planda da hem sosyal Müslümanlığı hem siyasi Müslümanlığı etkilemektedirler.

Bizim asıl üzerinde durmamız gereken konumuz kültürel alanda faaliyet gösteren İslami gruplardır. Bu grupların ortaya çıkışında rol oynayan önemli etkenlerden biri 1961 anayasasının getirdiği kısmi bir takım özgürlüklerin kullanılmasıdır. Tek parti döneminin yasağı ortadan kalkıp ve daha çok sol, Kemalist aydınlara dönük özgürlükler anayasada tanımlanıp serbest kalınca, Müslüman ve dindar gruplar da bundan bir şekilde istifade etmeye çalıştılar. Tabii bu arada on sene içerisinde şehirlere gelen dindar aileler çocuklarını burada okutmuşlar, çocukları buradan mezun olmuş, dünyayı az çok tanır hale gelmişlerdi. İşte bu ortamda geleneksel ailelerin Müslüman dindar çocukları gözlerini Ortadoğu'ya, İslam âlemine çevirdiler. Bu süreçte ilk karşılaştıkları model İhvan-ı Müslimin oldu.

Söz konusu kültürel faaliyetin serbest kalması ve bu grupların İslam dünyasına dönüp bakmaları sonucunda bu tercüme faaliyetleri baş gösterince, Müslüman Kardeşler'in belli başlı fikir adamları ve kanaat önderleri de Türkiye'deki İslami hareketleri bir şekilde etkilemeye başladı. Tabii burada birinci derecede rol oynayan İhvan-ı Müslimin'dir. Ama

başka İslami gruplar, entelektüel insanlar da vardı. Ürdün merkezli Hizbu't-Tahrir, Pakistan'da İslami Cemaat, Tebliğ cemaati, Hint yarım kıtasında Daru'n-Nedve gibi cemaatler vardı. Bütün bunların içerisinde Türkiye'deki İslami hareketleri hem siyasal, hem sosyal hem de kültürel hayatı derinden etkileyen Müslüman Kardeşler oldu.

Müslüman Kardeşler'in Türkiye'deki İslami hareketi etkilemesinin önemli sebebi tabii ki Türkiye'nin Osmanlılar zamanında 400 sene İhvan'ın neşvünema bulduğu topraklarda Araplarla birlikte yaşaması, Mısır'ın ve diğer Arap ülkelerinin 400 sene Osmanlı idaresinde kalmış olmasıdır. Önemli ikinci faktör İslami hareketlerde Arapça'nın rol oynamasıdır. Türkiye'de medrese eğitimi görmüş, İmam-Hatip ve İlahiyatlarda Arapça eğitimi almış insanlar İslami eserlere daha kolay ulaştılar. Batılı eğitimden geçmiş, İngilizce, Almanca, Fransızca bilen kimseler ise Arapçaya ve Arapça yazılmış kitaplara iltifat etmediler. Üçüncü önemli etken Arap dünyasının geneli itibari ile Sünni olmasıydı. Türkiye'deki Müslümanların da büyük bir bölümünün ana gövdesi Sünnidir, bu en azından iletişimi ve erişimi kolaylaştırıcı bir rol oynadı.

Daha önemli bir faktör, Müslüman Kardeşler'in 19. yüzyıl İslamcılığını devam ettirmeleridir. Merkezi Mısır olmak üzere Arap dünyasında, Türkiye'de ve daha öncesinde Osmanlılarda İslamcı hareket ilk defa İstanbul'da başlamıştı. Osmanlı'da başlayan İslamcılık daha sonra Mısır'a ve Hint yarım kıtasına geçti. İşte Yeni Osmanlılar, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa... Arkasından Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve sonra Mehmed Akif... Hindistan'da Muhammed İkbâl gibi şahsiyetlerin ortaya çıkması bütün İslam dünyasında bir İslamcı akımın ortaya çıkmasını da sağlamış oldu. Dolayısıyla 60'lardan sonraki Müslümanlar kolayca Müslüman Kardeşler ile aynı kökten beslendiklerinin farkına vardılar. Büyük bir istek ve heyecanla, başta Seyyid Kutub olmak üzere, kardeşi Muhammed Kutub'un, rahmetli

Hasan el-Benna'nın, Abdülkadir Udeh'in ve diğer büyük şahsiyetlerin, kısaca Müslüman Kardeşlerin önem atfettiği büyük şahsiyetlerin kitaplarını tercüme ettiler.

Müslüman Kardeşlerin ortaya çıkışı ile Türkiye'deki Sosyal Müslümanlık arasında aslında ilginç bağlar vardır. Çünkü 1928'lerde Hasan el-Benna'nın liderliğinde Müslüman Kardeşler ortaya çıktığında, politik bir hareket olarak ortaya çıkmadı. Politikaya dolaylı yollardan atıflarda bulunuyordu. Sebebi ise Mısır'ın bir sömürge yönetimi altında olmasıydı. Sömürge yönetiminde yapılması gereken en önemli işlerden biri tabii ki sömürgecilğe karşı savaşmak, bununla mücadele etmektir. Bu öncelikli bir hedefdir. Fakat buna paralel ve belki de bundan önce yapılması gereken şey, sömürge yönetiminin toplumun bünyesinde meydana getireceği tahribatları önlemektir. Bundan dolayı büyük ölçüde ahlaki ve manevi takviye hareketi olmasını gerektirdi. Hasan el-Benna'nın başında olup formüle ettiği İhvan ve faaliyeti bunu merkeze alıyordu. Toplumun ahlaki ve manevi bakımdan güçlü tutmak, onun direncini sürekli artırmak.

İhvan-ı Müslimin ancak hür subayların araya girmesinden sonra, yani 1950'lilerde politik bir hareket olarak kendini adeta yeniden tanımladı. Bu da Hasan el-Benna'nın şehadetinden sonrasına tekabül eder.

İhvan-ı Müslimin'in politik bir harekete dönüşmesi Seyyid Kutub gibi bir zatı ön plana çıkarmış oldu. Tabii bu, Seyyid Kutub'un Türkiye'deki İslamcılarını bu şekilde etkilemesinin önemli sebeplerinden birisidir. Çünkü bu dönemde Türkiye'de Müslümanlar siyasi faaliyetlere başlamış oldular. Merkez sağ ve merkez solun dışında yani Kapitalizm ve Sosyalizmin, Kominizm ve Milliyetçiliğin dışında kendine bir siyasi mecra arayan Müslümanlar için Seyyid Kutub'un formüle ettiği İslami hareket tam da uygun düşüyor, birebir örtüşüyordu. Seyyid Kutub büyük bir kabul gördü. Seyyid

Kutub'un kabul görmesinin önemli bir sebebi de hem sosyolog olarak toplumu iyi tanınması, batılı kavramlarla toplumu analiz edebilme formasyonuna sahip olması, hem de aynı zamanda İslami ilimlere vukufiyetidir. "*Fi Zilal'il-Kur'an*" adı altında tefsir yazabilecek kadar tefsir ilmine, geleneksel usule ve Kur'anî ilimlere vâkîf istisnai bir şahsiyettir.

Seyyid Kutub'un politik bir Müslümanlığı temsil etmesinin arkasında yatan başka bir sebep vardır. O da hapishanedeyken Mevdudi'nin kitapları ile tanışmış olmasıdır. Bir yandan sömürgeciliğe karşı mücadele ederken İhvan-ı Müslimin, kendilerine bir model arayışı içerisinde iken Hint yarım kıtasındaki Müslümanların Hindulardan ayrılıp bağımsız bir devlet kurma fikrine sahip olması ve bunun büyük ölçüde Ebu'l Ala Mevdudi'nin formüle etmesi Seyyid Kutub'a çok cazip geldi. Denebilir ki Mevdudi ile tanıştıktan sonra Seyyid Kutub daha aktif bir siyasi Müslümanlık anlayışını temsil etme noktasına gelmiş oldu. Bu fikri teması "Öfkenin Son Baharı" kitabında Hasaneyen Heykel anlatır. Bu bağlantının nasıl kurulduğunu, hapishanede Mevdudi'nin kitapları ile tanıştıktan sonra Seyyid Kutub'un düşüncesinde nasıl bir değişim meydana geldiğini o kitaptan takip etmek mümkündür. Bu da Türkiye'de Seyyid Kutub'un ve Mevdudi'nin daha çok rağbet görmelerine etki eden bir sebeptir. Türkiye'de 1960'lardan sonra ikinci nesil Müslümanlık ortaya çıkmış, ikinci nesil İslamcılar da yeni bir İslam Devleti ve İslam toplumu kavramına sahip olmuşlardır. Seyyid Kutub ve Mevdudi'nin bu dönemde İslami hareketleri ciddi manada etkilemesi yaşanan konjonktüre uygun bir gelişmeydi.

Seyyid Kutub'un dili anlaşılabilir ve kesindir. Gücünü inancından alır. Tartışmasız bir kavramsal çerçeve çizerek İslamiyet'in siyasi bir hareket olduğunu söyler. Onun yaptığı tanıma göre modern toplum bir "cahiliye toplumu"dur. Cahiliye'yi -İslam öncesi cahiliyeye atıfta bulunarak- İslami hükümlerin dışında bir dünyanın kurumsallaşması ve hü-

kümran olması manasında kullanıyor. Fakat Batılı İslamologların ve Batı medyasının iddia ettiğinin aksine, her ne kadar dilinde keskin kavramlar varsa bile Seyyid Kutub hiçbir zaman şiddet ve terörü önermiş değildir. Yani Seyyid Kutub siyasi İslam'ı temsil etmiştir. Fakat bunun şiddet ve terör yönteminin kullanılarak ulaşılabilecek bir hedef olarak takdim ettiğini kitaplarından bulamayız. Tam aksine, ona göre İslami hareketler Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sîretini takip ederek başarıya ulaşacaktır. Bu manada Seyyid Kutub ile Hasan el-Benna arasında belki dil ve anlatım farkı vardır fakat mahiyet, ideoloji ve siyaset farkından bahsetmek mümkün değildir. Bence maalesef bu yeterince anlaşılan bir konu değildir. Yakından ve dikkatle bakıldığında Seyyid Kutub ve Mevdudi'nin Türkiye Müslümanları üzerinde bıraktığı bu etki aynı zamanda hem Politik Müslümanlığın hem de Sosyal Müslümanlığın şiddetten ve terörden uzak durmasını sağlamıştır.

Batılı medyanın ve İslamologların iddia ettiğinin tam aksine eğer Seyyid Kutub ve Mevdudi'nin etkisi olmasaydı belki de Türkiye'de İslami hareketler şiddete ve teröre yönelebirlirdi. Türkiye İslamı'nın belirgin özelliklerinden biri de her dönemde şiddetten ve terörden uzak durmasıdır. İslamcılarının yavaş yavaş tarih sahnesine çıkmaya başladığı 1970'lerde 70-80 arasında beş bin insan bu anarşi ve terör cehenneminde hayatını kaybetti, sağcılarla solcular devamlı çatıştılar. Fakat Müslüman bütün gruplar bundan uzak durdular.

Türkiye'deki İslami grupların bariz özelliklerinden bir diğeri siyasi taleplerini "kanuni siyaset" içerisinde kalarak dile getirmeleridir. Bunda Batılı medya ve İslamologların iddia ettiğinin aksine Seyyid Kutub'un ve Mevdudi'nin büyük bir etkisi vardır. Nitekim Mısır'a da baktığımızda, şiddete ve teröre yönelen gruplar, Müslüman Kardeşler'in ana gövdesi

ile ihtilafa düştükleri için ayrılmışlar, kendi mecralarında faaliyet gösterme yolunu seçmişlerdir.

Diğer önemli bir nokta İhvan-ı Müslimin'in, özellikle Hasan el-Benna'nın Türkiye İslamı'nın üzerindeki etkisinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri benim kanaatime göre Fethullah Gülen Hocaefendinin hareketinin örgütlenme yapısı, Hasan el-Benna dönemi İhvanı'nın ilk dönem örgütlenme yapısını andırmaktadır. Aşağı yukarı benzer formatlarda bir örgütlenme yapısı ortaya çıkmıştır. Hareketlerin ortak özelliği, toplumu manevi ve ahlaki bakımdan takviye etmek, onları iktisadi bir hareketlilik içine sevk etmek, teşvik etmek, kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlamaktır.

Diğer önemli benzer noktalardan biri İhvan-ı Müslimin hareketi de ulusal bir hareket değildir. Bütün İslam âlemi çapında yayılmış, genel kabul görmüş bir harekettir. Daha doğrusu ortaya çıktığı Mısır'la sınırlı kalmamış, aşağı yukarı İslam dünyasının her tarafında temsil edilmiştir. Nur hareketinin Fethullah Gülen kanadı da bütün dünyaya yayılma istidadı gösteren bir harekettir. Hocaefendi'nin fikri dünyasında "devlet ve Türk milleti" belirgin bir unsur ise de, formasyonu itibariyle küresel yayılma istidadına sahiptir. Oysa standart Türk Müslümanlığı Hamid Algar'ın deyimiyle fazlasıyla tarihe ve kendi içine dönüktür, Hocaefendi bu yönüyle bir kopuşu temsil etmektedir. Burada da İhvan-ı Müslimin'in etkisi olduğunu zannediyorum. Nitekim Fethullah Gülen Hoca da derslerinde mutlaka Hasan el-Benna'nın Risalelerini öğrencilerine okutmaktadır. Ve Hasan el-Benna'ya da büyük bir itibarı vardır.

Türkiye İslami gruplarının içerisinde tasavvufa karşı nispeten daha yumuşak veya radikal/katı tutumların olmamasının önemli sebeplerinden biri Hasan el-Benna'nın zühde ve takvaya verdiği önemdir. Bunu son derece önemsemek lazım. Maalesef Türkiye'de sanki selefi hareketler ile sufi

hareketler birbirine taban tabana zıt ve sürekli birbirleriyle çatışma halindeymiş gibi yanlış fakat yerleşik bir algı vardır. Ortadoğu söz konusu olduğunda bunun büyük ölçüde doğru olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Türkiye'de durum biraz farklıdır. Hasan el-Benna'nın Risalelerini, derslerini, vaazlarını, konuşmalarını takip ettiğimiz zaman şunu görüyoruz: el-Benna İslam'ın ilk dönemlerindeki zühd ve takvayı öne çıkarır. Belki adını "tasavvuf" olarak koymaz fakat zühd ve takva olarak tasavvufu öne çıkarır. Toplumunu ahlaki ve manevi bakımdan takviye etmek istiyorsanız, zaten mutlaka İslam'ın önemli beslenme kaynaklarından biri olan zühd ve takvaya başvurmanız icap edecektir.

Nitekim bu manada İbn Teymiye'nin eserlerinde de kuvvetli temalar ve argümanlar vardır. Ondan sonra İbnu'l-Kayyim el-Cevziye de aynı çizgiyi sürdürmüştür. Daha gerilere gittiğimizde bunun izlerini Ahmed bin Hanbel'de bulabiliriz. "*Kitabu'z-Zühd*" adlı eseri bunun kanıtıdır. Ahmet bin Hanbel lafzi İslam'ın bir bakıma büyük imamı kabul edilir, ama zühd ve takvaya, İslam'ın manevi/deruni boyutuna yabancı değildir.

Türkiye'deki tasavvuf hareketleri Müslüman Kardeşler'in etkisiyle kendilerini Kur'an ve Sünnet'e, yani ana akideye uydurmaya yönelmişlerdir.

Müslüman Kardeşler sadece Türkiye'de değil, İran'da da belli bir etkiye sahiptirler. İran İslam Devriminin en önemli beslenme kaynaklarından biri yine İhvan'dır. Bunun somut örneği bugün Velayet-i Fakih konumunda olan Ayetullah Ali Hamaney'in Seyyid Kutub rahmetlinin "*İslam-Kapitalizm Çatışması*" adlı kitabını Farsçaya çevirmiş olmasıdır. İranlı Müslümanlar da 1960'lardan başlamak üzere hem Seyyid Kutub'un hem de Müslüman Kardeşler'in belli başlı kitaplarını okumuşlardır. Tabii ki bu kitaplardan istifade etmişlerdir diye düşünüyorum.